

ΤΟ ΕΠΟΣ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ ΜΑΔΡΙΤΗΣ Ἡ ΕΣΚΟΥΡΙΑΛ

Ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν ἐδημοσίεον ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑθν. Πανεπιστημίου» πραγματείαν ὁπωσοῦν μακρὰν περὶ τῶν μέχρι τότε γνωστῶν γενομένων χειρογράφων τοῦ περιφήμου μεσαιωνικοῦ ἢ Βυζαντινοῦ ἑλληνικοῦ ἠρωϊκοῦ ἔπους «Διγενῆ Ἀκρίτα»,¹ μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου ἐκάστου τῶν τεσσάρων χειρογράφων τοῦ εἰρημένου ἔπους (τοῦ τῆς Τραπεζοῦντος, τῆς Ἄνδρου, τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τῆς Ὁξωνίας) ἐποιούμην μνείαν καὶ τοῦ τῆς Βιβλιοθήκης Ἐσκουριάλ, οὗτινος μέρος μόνον μικρὸν (300 περίπου στίχοι) εἶχεν ἐκδοθῆ ἕως τότε ὑπὸ τοῦ Κρουμβάχερ. Μετὰ τὴν ἐργασίαν μου ἐκείνην ὁ μακαρίτης Κρουμβάχερ ἐν οἷς ἔγραψε λίαν ἐπαινετικοῖς περὶ αὐτῆς ἐν τῷ Βυζαντινῷ περιοδικῷ (Byzantinische Zeitschrift) τοῦ ἐπομένου ἔτους ἠγγελε τὴν προσεχῆ ἐκδοσιν τοῦ ὅλου ἔπους κατὰ τὸ χειρόγραφον Ἐσκουριάλ, ἐλπίζων καὶ οὗτος, ὅπως ἐγώ, σπουδαίας ἱστορικὰς νύξεις ἐκ τοῦ ὅλου ἔπους. Ἡ ἐκδοσις αὕτη ἐγένετο ἐν Ἀθῆναις τῷ 1919 ὑπὸ τοῦ κ. D. L. Hesselring².

Ἀποδημῶν τότε εἰς Τουρκίαν εἶτα δὲ καὶ εἰς Γερμανίαν δὲν ἔλαβον καιρόν, ἔνεκα πολλῶν ἄλλων μᾶλλον κατεπειγουσῶν ἐργασιῶν, ἐπισταμένως νὰ μελετήσω τὸ περιεχόμενον τοῦ νέου (5ου) χειρογράφου. Νῦν ἀσχοληθεὶς ὁπωσοῦν μᾶλλον ἐπισταμένως περὶ αὐτὸ ἐκτίθημι ἐνταῦθα τὰ γενικώτερα συμπεράσματα τῆς μελέτης ταύτης.

Ἐξεταζόμενον ἱστορικῶς τὸ χειρόγραφον τοῦτο οὐδαμῶς δύναται νὰ παραβληθῆ ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα τοῦ περιεχομένου πρὸς τὸ οπουδαιότατον τῶν μέχρι νῦν γνωστῶν γενομένων χειρογράφων, τὸ τῆς Κρυπτοφέρρης. Οὐδεμία ἐνταῦθα νύξις ἱστορικὴ οὐδὲ πόρρωθεν δυναμένη νὰ παραβληθῆ κατὰ τὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα πρὸς τὴν νύξιν τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφέρρης, περὶ Πανόρμου καὶ μασγιδίου, τοῦ «κρεμαμένου λίθου», τοῦ «μνήματος τοῦ προφήτου» (στιχ. 100 - 104) ὡς καὶ περὶ τοῦ μανδηλίου (μανδύλου) τοῦ Νέεμαν (στιχ. 149 - 154), ὧν ἐκάστη ἔδωκεν ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ συντάξωμεν ὁλοκλήρους ἰδιαιτέρας μακρὰς πραγματείας. Εἶναι καὶ τοῦτο τὸ

¹ Π. Καρολίδου, Σημειώσεις Κριτικαί, ἱστορικαί καὶ τοπογραφικαί εἰς τὸ Μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν ἔπος «Ἀκρίτα», Ἐπιστ. Ἐπετ. 1906 σ. 188 - 246.

² D. C. Hesselring, Le roman de Digenis Akritas d'après le manuscrit de Madrid Λαογραφίας τόμ. Γ' σ. 537 - 604.

χειρόγραφον, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα τὰ μέχρι νῦν ἀνακαλυφθέντα, πλὴν τοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης, ἀπλοῦν βιβλιάριον ἀφηγούμενον εἰδυλλιακῶς τὸν μετὰ τινων ἡρωϊσμῶν ποικιλλόμενον ἰδιωτικὸν βίον τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, ἄνευ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης ἀναφερομένου πλήθους σπουδαιοτάτων ἱστορικῶν νύξεων καὶ ὀνομάτων γεωγραφικῶν, τοπογραφικῶν, ἔθνογραφικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐν τοῖς χιλίοις ὀκτακοσίοις ἐξήκοντα ἐπτὰ στίχοις τοῦ χειρογράφου ὑπάρχουσι λέξεις καὶ ὀνόματα μὴ στερούμενα ἰδιαίτερου διαφέροντος καὶ χρῆζοντα ἐρμηνείας, ὧν τὰ σπουδαιότατα ἐκτίθεμεν ἐνταῦθα.

Τὸ ἐν τῷ στίχῳ 143 ἀναφερόμενον ἐπίθετον τῆς μητρὸς τοῦ ἥρωος «Ἡλιογεννημένην» ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Χαρτζιάνου καὶ (ἢ) Λιογέννητης ὄνομα τῆς ἡρωίδος τοῦ εἰρημένου ἐπυλλίου καὶ συζύγου τοῦ Χαρτζιάνου, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἀκρίταν.¹

Ἐν τῷ στιχ. 145 ὁ πατὴρ τῶν πέντε ἀδελφῶν καλεῖται Ἀαρών, ὅπως καὶ ἐν τῷ χργρ. τῆς Κρυπτοφέρρης (στ. 267). Ἀλλ' ἐν τῷ εἰρημένῳ (145) στίχῳ ἀναφέρεται καὶ τὸ τοῦ θείου αὐτῶν ὄνομα Καροῦλλης, ὄνομα μὴ ἀναφερόμενον ἐν τοῖς ἄλλοις γνωστοῖς χειρογράφοις καὶ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ταῦτὸν τῷ Καρώης τοῦ χργρ. Κρυπτοφ. (στ. 279), ὅπερ ἐγὼ ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἔπους Ἀκρίτα Σημειώσεσί μου (σ. 225) ἐθεώρησα ταῦτὸν τῷ τοῦ Παυλιανίτου Καρβέα.

Τὰ ἐν στιχ. 232 ἀναφερόμενα ὀνόματα Παδὰ καὶ Παπαδὰ εἶναι πάντως παρεφθαρμένα ἐκ τοῦ Βαγδάτ ἢ Βαγδᾶ, ὡς καλεῖται ἡ Βαγδάτη ἐν τῷ χργρ. Κρυπτοφέρρης ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ τὸ Παγδάτις τοῦ χργρ. Τραπεζοῦντος καὶ τὸ Παγδᾶ τοῦ Ἐσκουριάλ ἐν τῷ στιχ. 568.

Τὸ ἐν στιχ. 233 ἀναφερόμενον ὄνομα Παστροᾶ=Βασσόρα (Πάσρα παρὰ τοῖς Ἀραβι καὶ τοῖς Τούρκοις).

Ἐν τῷ στιχ. 236 τὸ Χαλέπιον καλεῖται Χάλεπε (οὕτω καλεῖται ἡ π. καὶ παρὰ τῷ Λέοντι Διακόνῳ), οἱ δὲ ἐν τῷ στίχ. 245 ἀναφερόμενοι Κασίσοι εἰσὶ πάντως οἱ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Χρονογράφων μνημονευόμενοι Καϊσινοὶ τῆς Μεσοποταμίας λαβόντες τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπὸ τοῦ φυλάρχου Καῖσου, ἐξ οὗ καὶ Καϊσινοὶ καλοῦνται καὶ Κασιώται. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν εὐθὺς ἐν τῷ ἐποπομένῳ στίχῳ (246) μνημονευομένων ὀνομάτων τῶν Μεσοποταμιακῶν πόλεων Ἐμὲκ καὶ Ὁραζαβούρου. «Καὶ ἀλλ' ἐμὲν ἄν τὸ μάθουν οἱ Κασίσοι | ἄν τὸ μάθουν ἀπὸ τοῦ Ἐμὲκ καὶ Ὁραζαβούρου» στιχ. 245 - 246.

Ἐν στίχ. 246 τὸ Ἐμὲκ ὅπως τὸ Ἐμὲλ τοῦ χργρ. Κρυπτοφ. εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ἀμίδη, δι' ὃν λόγον ἐξηγησάμεθα ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἀκρι-

¹ Ἴδε καὶ στ. 441 «καὶ κόρης τῆς ἡλιογεννημένης».

ρικοῦ ἔπους Σημειώσασιν ἡμῶν (σ. 243). Τὸ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ ἀναφερόμενον Ὁ ρ α ζ α β ο ὕ ρ ο ν εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀρμενικὸς ἢ ἔξηρμενισμένος τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου (5, 18, 12) ἀναφερομένης πόλεως τῆς Μεσοποταμίας Ὁ ρ θ α γ α ἢ Ὁ ρ γ α θ α.

Τὸ ἐν στίχ. 262 ἀναφερόμενον ὄνομα Ἐ ρ μ ο ν α ς εἶναι πάντως τὸ τοῦ Ἐ ρ μ ῶ ν τῆς Π. Δ., μετὰ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου ὁ ἡμιμαθῆς διασκευαστῆς τοῦ ἔπους συνῆψε καὶ τὸ τοῦ Ζυγοῦ. «Τὸν Ἐρμοναν ἀνέδραμον καὶ τὸν Ζυγὸν ἐπιάσαν». Ὁ Ἐρμῶν ἐν τοῖς ψαλμοῖς τοῖς εἰς τὸν Δαυὶδ ἀποδιδόμενοι συνδέεται μετὰ τοῦ Θαβῶρ («Ἐρμῶν καὶ Θαβῶρ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται.»)

Ἡ ἐν στίχ. 288 ἀναφερομένη πόλις, «ἐν ἣ τὸ μνήμα τοῦ προφήτου», ἢ καλουμένη Μάγγας εἶναι πάντως ἢ Μέκκα, εἰ καὶ ἡ πόλις ἐν ἣ τὸ μνήμα τοῦ προφήτου εἶναι οὐχὶ ἡ Μέκκα, ἀλλ' ἡ Μεδινᾶ τῆς Ἀραβίας. Ἡ αὐτὴ πόλις Μέκκα ἐν στίχ. 537 καλεῖται Μακὰ («εἰς τοῦ Μακὰ τὸ μνήμα»).

Ἡ ἐν στ. 426 μνημονευομένη πόλις Χαλκόπετρα εἶναι, ὡς ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν λεγομένων καταφαίνεται, ἢ ἐν τῷ 288 στίχῳ τοῦ χειρ. Κρυπτοφέρρης, ἀναφερομένη Χαλκουργία, ἢ ἐν τῷ χειρ. Τραπεζοῦντος (στίχ. 1840) καλουμένη Χαλκογοῦρνα, «Χαλκῆως τοποθεσία» δὲ κατὰ τὸν Μιχαὴλ Ἀτταλειάτην (σ. 126).

Ἐν τῷ στίχῳ 509 λέγεται: Ἐκατέβημεν χαρζανιστοὶ ἀνάμεσα τὸν κάμπον. Ὁ Hesseling, μὴ νοῶν τὴν τοῦ ὀνόματος χαρζανιστοὶ ἔννοιαν, ἔγραψεν αὐτὸ μετὰ κεφαλαίου Χ ὥσει προέκειτο περὶ ὀνόματος κυρίου. Τὸ χαρζανιστοὶ ἐρμηνευτέον ἀπλούστατα χαρζάνοις ὄπλισμένοι. Τί δὲ σημαίνουνσι χάρζανα; Τὴν Βυζαντιακὴν ταύτην λ. ὁ Δουκάγγιος ἐρμηνεύει ἰμάς, *lorum*. Σήμερον ἔτι χαρζάνι ἢ χαζράνι καλεῖται ἡ ῥάβδος τοῦ ἀρχιερέως, οὐχὶ ἡ ἐπίσημος ἀργυρᾶ πατερίτσα, τὸ σύμβολον τῆς ἀρχιερατικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἡ ῥάβδος, ἣν φέρει ἀνεπισήμως. Καὶ πιθανὸν μὲν ὅτι ἐκ τῆς πρώτης ἐννοίας τοῦ ἰμάντος μετέπεσεν ἡ λ. εἰς τὴν τῆς μάλιστα καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν τοῦ βλαστοῦ καὶ τῆς ῥάβδου, ὅπως τὸ *lorum*: ἀλλὰ τὴν ἀκριβεστέραν ἀρχὴν καὶ ἐρμηνείαν τῆς λ. εὐρίσκομεν ἐν τῷ ἀραβικῷ χάρζον = *ramus palmae foliis nudatus*,¹ ἥτοι κλάδος δένδρου ἀφρημένος τὰ φύλλα, ἥτοι ῥάβδος.

Ἡ ἐν στίχ. 527 μνημονευομένη πόλις Ραχὲ ὡς καὶ τὸ ἐν τῷ στ. 531 κάστρον τοῦ Ραχᾶς εἶναι αὐτὴ ἢ ἐν τῷ χειρ. Κρυπτοφ. (στ. 50) ἀναφερομένη πόλις Ραχάβ, (ἐν τῷ Τραπεζοῦντίῳ χειρ. Ρουχᾶ, ἐν τῷ τῆς Ὁξωνίας Ραχαλᾶ). Περὶ ταύτης εἶπομεν ἤδη ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἔπους Ἄκριτα Σημειώσασιν ἡμῶν (στίχ. 228) ὅτι εἶναι ἢ ὑπὸ τῶν Ἀράβων Ρόχα καλουμένη

¹ 18. Freytag, *Lexicum arabolatinum*. σ. 144.

Ἔδεσσα τῆς Ὀσρονηῆς τῆς Μεσοποταμίας, κληθεῖσα ἐν τοῖς Ἑλληνομακεδονικοῖς ἢ Ἑλληνιστικοῖς χρόνοις Ἔδεσσα ὁμωνύμως τῇ Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας, καὶ ἐκ τῆς λίμνης Καλλιρρόης, ἐφ' ἧς ἔκειτο, Ἀντιόχεια ἢ ἐπὶ Καλλιρρόῃ, ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου (Καλλιρρόῃ) παρεφθάρη τὸ Ἀραβικὸν Ρόχα.

Οἱ στίχ. 714 - 717 ἔχουσι τοῦτο τὸ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τούτοις γίνεταί ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (ἀλλὰ ὅσα ἐγίνοντα ὡς διὰ ἐκείνην τὴν Ἑλένην | καὶ πάντες ἐδοξάσθησαν ὡς διὰ τὴν περισσὴν τῶν ἀνδρείων) | ὅτε κατεπολέμησαν ἅπασαν τὴν Συρίαν. Ἄξιον προσέτι σημειώσεως ἐν τοῖς στίχοις τούτοις εἶναι καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς Συρία καλεῖται ἢ Τροία καὶ πᾶσα ἢ Ἀσία, κατ' ἀντίληψιν ἑλληνικὴν μεσαιωνικὴν, ὡς ἀπὸ Συρίας ἀρχομένου τοῦ μεγάλου ἀραβικοῦ κράτους.

Ἡ ἐν στίχ. 928 μνημονευομένη λέξις Σοῦδάλης (Σουδάλης ὁ Σαρακηνός), ἣτις ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ οὐδαμῶθεν δ' ἄλλοθεν ἐμοὶ τοῦλάχιστον εἶναι γνωστὴ ὡς λέξις Βυζαντιακῆ, ἐρμηνευτέα πάντως ἐκ τῆς ἀραβικῆς *sad* (sad), σουδουν, = κύριος, κεφαλή, ἀρχηγὸς φυλῆς, *sudun* = ἀρχή, κράτος, (Ἡ λ. οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀραβ. *sultan* = κραταιός, ὅπερ οἱ Βυζαντινοὶ μετέστησαν εἰς σολδάνος).

Ἐν τῷ στίχ. 1063 ὑπάρχει καὶ ἡ λ. ὀψίκιον («μετὰ πάσης ταραχῆς καὶ ὀψικίου μεγάλου») ἐν τῇ σημασίᾳ στρατιωτικῆς συνοδείας. Ὀψίκιον ὡς γνωστὸν (ἐκ τοῦ Λατιν. *obsequium* = ὑποταγή, ὑπακοή) ἐσήμαινεν ἐν Βυζαντίῳ καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουράν, ἐξ οὗ καὶ τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου. Ἦν δὲ ἐν χρήσει καὶ ἡ λ. (δ)ψικεύω = συνοδεύω.

Τέλος ἡ ἐν τῷ στίχῳ 1076 ἀναφερομένη λέξις «ἀτζουπᾶς», περὶ ἧς ἐγὼ ἰδιαιτέραν πραγματείαν μικρὰν ἔγραψα ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου, εἶναι ἀραβοβυζαντιακὴ ἐκ τῆς ἀραβ. ρ. Χαδζεπούν, Χαδζεπὶ καὶ Χάδζεπουν. Ἀτζουπᾶς ἀραβιστὶ κυριολεκτικῶς λέγεται ὁ καλύπτων, μετὰ ταῦτα ὁ καλύπτων τὸ μέγα παραπέτασμα τῆς αἰθούσης τῆς ὑποδοχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐντεῦθεν δὲ ὁ θυρωρὸς καὶ ἐπιμελητὴς τῶν βασιλείων, εἶτα δὲ ὁ ἀρχηγὸς τῆς σωματοφυλακῆς, καὶ καθόλου ὁ ἀνώτατος ἀξιωματικός. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου προῆλθον τὰ ἐν Κρήτῃ σωζόμενα μέχρι νῦν τοπικὰ ὀνόματα Ἀτσιπᾶδες καὶ Ἀτσιπόπουλο.

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ